

▷ SZÖVEG ÉS FÉNYKÉP: ERDÉLYI E. PÉTER

SZIBÉRIAI FÉSZEKOTTHON

A CSUM MINT VILÁGSZABADALOM

Már gyermekkoromban, indiánosdit játszva is otthonosan éreztem magamat az összetákolts „wigwamunkban”, persze akkor még nem gondolkodtam azon, mi nyújtja ezt az érzést. Csak évtizedekkel később, a nyugat-szibériai vidéket járva értettem meg, mi adja a kúp alakú sátor otthonos varázsát...

A „csum” komi kölcsönszó, a hantik „jörn-hot” néven ismerik, és két technikai érdekességét hamar észrevehetjük: az egyik, hogy kör alakú, mint az indiánok wigwamja, a másik pedig az, hogy fentről kapja a természetes fényt...

Majdnem kész

A sátor végső befedése pontos technikát igényel – fizikailag pedig a legnehezebb mozzanat

Nomád menedék, 1913

A lamutok a Léna folyamtól a Kolima folyóig elterülő tajga kiváló vadászai. Nomád életet élnek, rénszarvason, ritkábban szánon járnak. Könnyen szétszedhető-szállítható, kúp alakú nagy sátraikat télen nyers iramszarvas-irhával, nyáron juhbőrrel fedik

Az első csumsátor, amibe betértem, az Ob folyó mellé települt Muzsi járási központban állt. Ez már a hantik, vagy más néven osztyjakok északi sarkkörhöz közeli földje. Aznap éppen a város napját ünnepelték a bentlakók és a környező rénszarvasstenyésztő nép. Engem mint távoli idegent egy kedves hanti asszony hívott be a csumjába, hogy megkóstoljam az „ötperces” halételét, miután észrevette, hogy figyelmesen vizsgálom, fényképezem a sátrát. A filézett-darabolt, nemes, de nyers halakból készített „szusi” „ötperces” neve onnan ered, hogy miután a haldarabkákat összekeverték a sóval, csupán öt percet kell várni és már ehető is egy kevés kenyérrel.

A „csum” viszont komi kölcsönszó, a hantik „jörn-hot” néven ismerik, és két technikai érdekességét hamar észrevehetjük: az egyik, hogy kör alakú, mint az indiánok wigwamja, a másik pedig az, hogy fentről kapja a természetes fényt – ezekről válik fészekszerűvé. Mindez persze kevés lenne a barátságos hangulathoz! Kellenek még a kényelmes, meleg szőrmetakarók, no meg a vendégszerető házigazdák és persze a derű, ami mindig árad a bennszülött szibériai emberekből.

– Míg télen Szibéria folyamvidékei félelmetes, határ nélküli jégmezők, nyár elejére meszeszerű, minden képzeletet felülmúló óceánná változik a roppant terület. Tavasszal, az olvadáskor ugyanis a folyamok kilépnek a medrükből, és szélesen, áthatolhatatlanul hömpölyögnek egy-egy kisebb-nagyobb sziget körül. Az emberek e szárazfölddarabokon keresnek menedéket.

Ide építik apró lakhelyeiket, itt legeltetik a jószágaikat, sőt a szigetekre viszik halottaikat is, hiszen a temetők is a vízből kiálló maradék szárazföldre épültek – mesélte nekem a keleti világot jól ismerő régész édesapám, még idehaza, Budapesten.

Egy nyári alkalommal folyamvidéki temetésre indult régi ismerősöm, Kanyeva Vera népes családjával, amelyre én is elkísérhettem őket. Vadregényes erdők mellett szelte kishajónk a habokat, míg ki

nem kötöttünk egy nevenincs szigeten, ahol a nagy vadász, Misa bácsi és hitvese, Grusa néni várt bennünket a faházukban.

Tajgai fészekrakás

Mivel a vendégeknek szűk lett volna a rönkházikó, ezért az előzetes tervek szerint a csapat csum építésébe kezd. Három férfi motorcsónakon a közeli erdőbe száguld sátorfát beszerezni, mi pedig a holmik kipakolásával, a vacsora elkészítésével foglalkozunk.

A csum az egyik legősibb emberi hajlék, amelyet – ha más-más néven is –, de ismerik és néhol még használják a Skadináv-félszigeten élő számik ugyanúgy, mint az Urál hegység két oldalán vándorló komik, vagy a szibériai szelkupok, hantik, manysik, nyenyecsek, északi jakutok, evenkik, nganaszanok, tuvai-todzincok, jukagirok és az észak-amerikai indián népek.

– A csum nem más, mint egy könnyen felállítható és szétszedhető, egyik helyről a másikra kényelmesen szállítható, nagy méretű sátor. Meredek kúpalakjának köszönhetően leperreg róla a hó és jól ellenáll a tundrai

A csum az egyik legősibb emberi hajlék, amelyet a Skadináv-félszigeten élő számik ugyanúgy ismernek, mint az Urál hegység két oldalán vándorló komik, jakutok és az észak-amerikai indián népek.

szeleknek, tajgai hóiharoknak. A nyári sátrat régen, még a nagyapáink idejében összevarrt nyírfakéreglapokkal fedték, amelyeket előzőleg forró hallébe mártottak, hogy tartósabbá és vízhatlanná váljanak. Ma durva vásznat használunk, mert egyszerűbb beszerezni, tárolni, könnyebb szállítani – ezt pedig még nyáron is helyenként rénszarvas vontatta szánok végzik! – mondja Vera.

A sátor vázát 15–50 darab, 5-6 méter hosszú rudazat alkotja. Méretét mindig a család gazdasági helyzete, illetve a família nagysága határozza meg. Mi tíz felnőttet és két kicsi gyermeket számlálunk. Barátaink

Téli költözés

A nomád hanti és manysi családok minden holmijukat szánokon szállítják – sátraikat szintén. Mint minden más munkában, a gyerekek itt is segítenek, így tanulják meg a tajgai élet rejtelmeit

Szerkezetkezés

A sátorfákat a közeli erdőben vágják ki, a katonai vászon pedig a korábban használt, halléban impregnált nyírfakérgel helyettesíti. A csum összeállítása és lebontása általában a férfiak dolga lenne, de sokszor a nők végzik, amikor a pásztorok a nyájaikat terelik, vadásznak, vagy éppen halásznak

22 sátorfát vágunk ki és hozunk a tanyánkra. Ezekből 20 fogja alkotni a csum szerkezetét, míg a megmaradó kettő segédeszköz, amelyek a sátorlap rudakra tolására, felfeszítésére szolgálnak.

– Régen gyékényt tettek a földre, az utóbbi évtizedekben fadeszkákat raknak le aljzatként. A legelső kérdés persze az, hol álljon a sátor. Oda tesszük a padlódeszkákat, és úgy építkezünk, hogy a bejárat keletre nézzen – magyarázza Grusa néni, majd rászol férjére, hogy túl ferdén helyezte el a kályhát...!

De erről nem Misa bácsi tehet, hanem az elfogyasztott két deci vodka: „szto grammot” az elhunyt lelki üdvére, a másik decit a messzi Európából ide vetődött vendégek egészségére, vagyis ránk fogyasztunk el.

Közben ott a nyugtalanító gondolat, hogy az ősi párhuzamokon túl – vagyis hogy a nomád hantik is nagy, kúpsátrakat használnak, mint az észak-amerikai indiánok, ők is halottasházikókba helyezik elhunyt szeretteiket, mint az alaskai indiánok, tőlük is fegyverrel vagy üvegyöngyért szerezte meg földjüket a fehér ember – a modern világban őket is gyilkos ital, a „tüzes víz” tizedeli, ugyanúgy, mint az új földrészlakóit. A férfiak tömeges iszákossága és öngyilkossága olyan mértékű, hogy a hanti társadalom fenntartása a nőkre hárul. A mi hanti halottunk szintén önkézzel vetett véget életének...

A matriarchátus árnyékában

– A hanti politikusok, újságírók, orvosok, tanárok majd’ mind lányok, asszonyok, és nők vezetik a társadalmi szervezeteket, gazdasági közösségeket, kulturális intézményeket is. A hosszú sátorfák tartotta csumot azonban férfiak nélkül bajos felállítani – igaz, a szétszedhető sátor építését is a tapasztalt asszonyok irányítják – mondja keserűen Tatjana Gogoleva parlamenti képviselő.

A férfiak három rúd csúcsát egymással szemben erősen összekötötték, majd fel emelték, és miközben tartották, a többiek egyenként hozzájuk támasztották a többi darabot. Mindegyik rudat igyekeztek a földbe szúrni. Azt a négyet pedig, amelyek a csom közepéhez álltak közel, fejmagasságban két vízszintes rúddal is összekötötték, de nemcsak azért, hogy erősebben álljon a szerkezet, hanem ez lesz a bográcstartó, és erre helyezik fel a halszeleteket füstölödni. Ám akadt egy kis baj, mert az egyik sátorfát sokkal hosszabbra vágták.

– Szókjél csak fel fiam ügyesen azzal a kis fejszével és nyisd le az ág csúcsát! – osztja ki a parancsot Kosztya fiának Grusa néni.

A csomváz elkészültével az asszonyok hamar berendezik a sátrat. Vastag, téli bundájú rénszarvasbőröket helyeznek a padozatra, az ágak tövéhez pedig összehajtogatott prémekeket, derékaljakat, takarókat, párnákat, vagy puha zsákokat tesznek. Ezek után behordják a lábosokat, fazekakat, tányérokat, evőeszközöket, végül a húsz centi magas asztalkát.

– Az utolsó lépés a vászon felhelyezése. Katonai sátorlapot használunk, mert olcsón tudjuk beszerezni a seregtől. Két férfi egy-egy segéd rúddal elkezd felfelé emelni, míg két másik az alsó sarkukat húzza-feszíti egymással ellenkező irányba, miközben a sátorlapot a rudakhoz köti. A vászon két végét a két, bejárati félfának is nevezhető rúd alsó végéhez rögzítik úgy, hogy az egyik felén maradjon egy jókora szelet, amellyel be lehet csukni az „ajtót” – közvetíti a sátorlapozók munkáját Misa bácsi, miközben cigarettára gyújt.

A benti hőmérséklet télen–nyáron 15–20 Celsius-fok között mozog. Kell is ez a melegség, hiszen a szibériai tél haragja idején –40 Celsius-foknál is hidegebb lehet kint.

◀ Összeccsiszolódva

Jól látható, hogy a csomállítás összetett, csoportos feladat, amelyet kizárólag összeszokott családi kör képes tökéletesen elvégezni

– A téli csom abban különbözik a nyáritól, hogy kicsit nagyobb és rénszarvasbőrökből egygy varrt, óriási takaróval terítik be a „nyárit”, az alját pedig körben vastag hótakaróval fedik le – s hogy a bőrtakarót biztosan ne vigye el a szél, több szánt is az oldalára támasztanak – meséli már a készülő vacsora mellett heverésző Misa bácsi.

A benti hőmérséklet télen–nyáron 15–20 Celsius-fok között mozog. Kell is ez a melegség, hiszen a szibériai tél haragja idején –40 foknál is hidegebb lehet kint. A hó általában november végén lep el teljesen mindent, jellemző vastagsága 15–20 cm. A kurta, csupán két hónapig tartó nyár viszont kifejezetten meleg, nem ritka a 30 Celsius-fok sem.

◀ Öröm és kíváncsiság

A három-négy nemzedéket magában foglaló nagy és összetartó családok elzártan élnek, ritkán találkoznak idegenekkel, akiknek a tiszteletére felöltik legszebb ruhájukat

A növény- és állatvilág örült ütemben igyekszik megújítani önmagát, hogy azután ismét hosszú, téli üzemmódba lépjen.

– Az ágyneműket minden reggel összehajtogatják az asszonyok, lányok, majd este ismét megágyaznak. Csak ekkor léphetik át a férfiak oldalát, mert a hantik szigorú szokásai szerint a bejárattól jobbra eső félcsum a férfiaké, a bal a nőké. És fehérszem nem érhet a férfiak fegyvereihez, sőt, rájuk sem pillanthat, mert az balszerencsét hoz a vadászra – magyarázza Vera.

– Imádom a friss rénszarvasvért – nyel nagyot Misa bácsi. – De az igazi finomság a „szelt”! Ez a desszert! Mindig jólesik, miután teleettem magamat nyers szarvashússal, -májjal.

szól, hogy a csumba csupán felülről szűrődik be némi fény... Halfejet azonban nemhogy félhomályban, de még koromsötétben sem szeretnék enni! Marad tehát a sózott, nyers hal, vagyis az „ötperces”, a kenyér és a megkerülhetetlen vodka.

Ám vacsora után sem kerülünk távol az étkezéstémától – ismét csak ősi, létfenntartó magatartásként.

– Imádom a friss rénszarvasvért – nyel nagyot Misa bácsi. – De az igazi finomság a „szelt”! Ez a desszert! Mindig jólesik, miután teleettem magamat nyers szarvashússal, -májjal. Érzem, hogy segíti az emésztésemet. Persze, a legjobb, ha van hozzá szemezgetni friss áfonya vagy más gyümölcs – nyel még egyet az öreg vadász.

A rénszarvas béltartalma, a „szelt” télen félig megemésztett mohából áll, nyáron pedig lombok, cserjék, füvek, zuzmók és gombák alkotják, persze az állat nedveivel keveredve.

– A nyers hús ellenállóvá teszi az embert, erőt ad és melegít belülről, ami nagyon fontos zimankó idején. Gyermekkoromban erre tanított engem a nagyanyám – szól közbe Vera.

A hosszú estén aztán szóba kerülnek még a vérbosszú-esetek és a sajátos nemi, erkölcsi viszonyok is az új csumunkban, amelynek a bejárata keleti irányba néz, hiszen innen jön a napfény és a bölcsesség.

Őskori biomenü

Kétórányi, megfeszített munkát követően beköltözünk a csumba! Az asszonyok friss halat pucolnak a fűben, amit a család egyik férfitagja szedett ki nemrég a nemzetség hálójából, a lányok odabent szorgoskodnak. Mindennek, ami körülöttem zajlik, kifejezetten ősi jellege van – ám hirtelen meglátok valamit!

Először műanyag gyöngyszemnek hiszem a forró zsiradékban gőzölgő halfejek közti gömböcskéket. Persze csak villanásnyi ideig gondoltam azt a képzelenséget, hogy idős háziasszonyunk méretes nyaklánc szakadhatott le főzés közben. Amint jobban szemügyre veszem, rájövök, hogy a halfejek mellett a kövicsíkok szeme úszkál a lábosban. Mentségemre

Először műanyag gyöngyszemnek hiszem a forró zsiradékban gőzölgő halfejek közti gömböcskéket. Persze csak villanásnyi ideig gondoltam azt a képzelenséget, hogy idős háziasszonyunk méretes nyaklánc szakadhatott le főzés közben.

Helykiosztás

A csum bal, vagyis női oldala. A háttérben a nappalra feltekert hálófülkék függenek

Alakja tovább él

A modern Hanti-Mansijszkban felhasználják a népi építészetből, népi motívumokból és a helyi állatvilágból, természetből kölcsönzött díszítő ötleteket-elemeket. E bevásárlóközpont üvegkúpja egy csumot jelenít meg

ERDÉLYI ESZKIMÓ PÉTER
TÖRTÉNELEM-NÉPRAJZ
SZAKON VÉGZETT, FŐKÉNT
NÉPRAJZI TÉMAJÚ DOKU-
MENTUMFILMEK KÉSZÍTŐJE